

О. О. Борисов,

Чернігівський Національний Педагогічний Університет Імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів

ДІАЛОГІЧНИЙ СПОСІБ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

У статті діалог розглядається як єдиний та унікальний спосіб побудови відносин між людьми у суспільстві, як механізм регуляції різностатусних відносин, як основа та умова існування етнічного соціуму.

Ключові слова: діалог, інтеракція, соціальні відносини, статус, вплив.

DIALOGICAL WAY OF SOCIAL EXISTENCE

In the given study the dialogue is considered to be the only and an exceptional way of human relations construction as well as a specific mechanism of different social status relations regulation, and, in general, as a basis and an important condition of society existence. The dialogue is a means of viewing a partner in communication as a unique person with one's character, status and social roles. A social aspect of the dialogue reveals quite a different level of natural people relations in which an addressee is not only an object of an addresser's activity planned in order to reach some individual goals but as an equal subject of interaction with one's own interests, values and objectives. Thus, a dialogical interaction is a thematically and situationally stipulated set of verbal and non-verbal actions meant to create a space of mutual understanding. This becomes possible in case a person interprets the actions of one's partner as those that are necessary for the individual or common goals achievement to take place. In a communicative situation speech units necessarily code social, age, gender, ethnic parameters of speakers defining the role relations between them. More than that, the translation of information into common interlocutors' space presupposes exercising one's social power in the form of communicative impact.

Key words: dialogue, interaction, social relations, status, impact.

ДИАЛОГИЧЕСКИЙ СПОСОБ ОБЩЕСТВЕННОГО БЫТИЯ

В статье диалог рассматривается как единый и уникальный способ конструирования отношений между людьми в обществе, как механизм регуляции разностатусных отношений, как основа и условие существования самого общества.

Ключевые слова: диалог, интеракция, социальные отношения, статус, влияние.

Діалог як форма мовленнєвої поведінки є різновидом суспільної діяльності, конституювання та ведення якої ґрунтується на психологічних та комунікативно-прагматичних засадах людської взаємодії [9, с. 78]. Ця розвідка, здійснена в межах антропокультурного підходу до мови, є тому **актуальною** та **новою**, адже діалог – **об'єкт дослідження** – розглядається не тільки як засіб зв'язку між соціальними індивідами [1; 2; 4; 5; 12; 13], але як якісно новий рівень соціальних взаємовідносин, як спосіб ефективного впливу індивідів один на одного за умови врахування ними, перш за все, власних статусно-рольових ознак на фоні існуючих ситуації та контексту [3; 6; 7; 9; 14; 15]. Вище зазначене виступало **метою** даного дослідження.

Потреба в діалозі – духовна потреба людини і, як всі потреби такого роду, вона є «ненасичуваною», тобто тією, яка не може бути повністю реалізованою [10, с. 121]. Онтологічно діалогічне мовлення спрямоване на встановлення та підтримку відносин соціального плану: діалог є соціально-мовленнєвим утворенням, у якому прослідковується **орієнтування на іншу особу** як конкретну соціально-детерміновану особистість зі **своїми статусом та ролями** [15, с. 159]. Соціальний аспект діалогу представляє його як важливу та особливу для людини форму міжособистісної взаємодії, викриває ту якість відносин, за яких інша людина виступає не лише як об'єкт діяльності, спрямованої на досягнення власних цілей, але як рівноправний суб'єкт, зі своїми інтересами, цінностями та цілями [6, с. 23].

Взаємодія такого роду неможлива без мови. Як суб'єкт породження та сприйняття мовних повідомлень (*homo loquens*) людина є також істотою, яка **позначає** (*homo significans*) [2, с. 647]. Це передбачає, що вона може позначати, тільки якщо **Інший здатний сприймати позначене** [2, с. 647]. Саме ж висловлення як одиниця мовленнєвого спілкування має ціннісний смисл, який потребує розуміння у відповідь («**ответного понимания**»). Тому розвиток діалогу заснований на сприянні спілкуванню, прагненні до взаєморозуміння [14], що досягається через усвідомлення необхідності додержуватися точки зору співбесідника учасниками діалогу, абстрагуватися та дистанціюватися від особистісної позиції, дивитися на себе та ситуацію діалогу збоку [10, с. 121]. Кожен співрозмовник при цьому начебто наново повертається від цієї ситуації «до себе самого», до свого суб'єктивного світу, стаючи особою для свого співрозмовника. У такому разі учасники комунікації складають суб'єкт-суб'єкту, діалектичну єдність [10, с. 120]. Тому, саме завдяки існуванню «Іншого», людина здатна сформулювати судження про себе як про об'єкт [2, с. 647]. Це формує самовизначеність та самооцінку людини, відчуття своєї неподільності та відокремленості: «**Я стаю собою лише через моє відношення до ТИ; становлячись Я, Я говорю ТИ. Будь-яке істинне життя є зустріч**» [7]. Відповідне розуміння мовленнєвого цілого завжди носить **діалогічний характер** [3, с. 305].

Однією з головних передумов виникнення діалогу є реалізація в структурі взаємодії комунікантів категорії «інтересу»: діалог, будучи діалектичною єдністю, синергійним процесом розкриття смислу спілкування як певної інформаційно-інтерактивної єдності постає, зазвичай, розмовою про сенс предмету чи події, про її значущість для інших людей, про її місце в контексті локальних та глобальних подій [3, с. 305; 10, с. 121]. У цьому ракурсі **діалог можна розуміти як ціле-спрямований процес обміну інформацією між сторонами-учасниками як реалізація їхньої зацікавленості в обговорюваній темі, самій інтеракції чи партнері по комунікації**. При цьому інформаційний обмін, як вже зазначалося раніше, має бути певним чином організований, що регулюється різними правилами, серед яких найбільш важливими є такі їх групи: 1) правила організації мовленнєвої взаємодії; 2) правила організації дискурсу; 3) правила організації інформаційного обміну; 4) правила врахування статусних ролей комунікантів у спілкуванні [5, с. 273].

Статус як нормативна категорія відображає принципи суспільного укладу, закодованих у багатоманітні нюанси природної мови [1, с. 52]. Індивід як представник певної соціальної групи неминуче буде позначати свій соціокультурний статус маркерами всіх рівнів мови, що відрізняються як кількісно, так і якісно від загальноприйнятої норми в тій мірі, у якій сам мовець здатен трансформувати лінгвістичні засоби в межах свого індивідуального культурного поля [13,

с. 6]. До того ж, маркер соціального статусу є одним з компонентів прагматичного значення, поряд з маркерами оцінки, модальності, емотивності, стилістичного регістра [1, с. 52]. Чим вище статусна позиція учасників спілкування, тим більш вірогідним є те, що вони будуть підтримувати вишукану, ввічливу бесіду з рівною інтонацією [1, с. 54]. Отже, соціальний статус людини безпосередньо пов'язаний з використанням перлокуції мовлення як засобу вербального впливу на людину.

Діалог виникає шляхом активізації спільних зусиль комунікантів як відображення процесу їх соціальної взаємодії: «потреба індивіда в спілкуванні з іншим (або іншими) виникає тоді, коли він зіштовхується з проблемною ситуацією та при цьому виявляється, що для вирішення такого завдання його досвіду недостатньо» [11, с. 272]. При цьому відмітимо, що діалогічна ситуація характеризується не тільки об'єктивною проблемністю, але й значущістю самого факту виявлення цієї проблемності для суб'єкта: *вести діалог означає залучити іншого до своєї проблеми* [10, с. 121]. Діалог, таким чином, розвивається в напрямку вирішення необхідної проблеми комунікантів і зникає з її розв'язанням.

З іншого боку, оскільки спрямованість на адресата є необхідною інтенціональною складовою комунікації, діалог виформується на «прагматичній» основі, що передбачає не просто обмін смислами, а поетапне введення до комунікативного простору взаємодії інтенційно забарвлених смислів: мовець прагне переконати, попередити, виразити або викликати певне ставлення до предмету обговорення, змінити поведінку іншого тощо. Діалог, таким чином, реалізуючи інтенційну складову мовленнєвої взаємодії, є сферою нав'язування чужої свідомості, способом та інструментом здійснення *впливу* на іншу особу, що відбувається навіть під час оказіонального контакту.

Погоджуючись з думкою про двоскладність діалогічної структури [6, с. 25], виділяємо екзистенціальну та комунікативні складові ідеального діалогу. *Екзистенціальний* бік діалогу характеризує міжособистісні відносини, до яких вступають учасники діалогу: такі суб'єкт-суб'єктні відносини не зводяться до утилітарного суб'єкт-об'єктного відношення та передбачають свободу партнерів, рівноправ'я та глибину особистісного контакту, який характеризується взаєморозумінням та емпатією [3, с. 318]. Діалог у такому ракурсі – здоровий початок спілкування, конструктивний потенціал міжособистісних відносин. Звідси витікають етична оцінка діалогу як найбільш повноцінного способу спілкування та етична неповноцінність тих видів спілкування (авторитарних, маніпулятивних), які порушують принцип діалогу. *Комунікативний* бік діалогу характеризує механізми гармонійної взаємодії та взаєморозуміння, знаходження компромісів, узгодженості дій, співмірності внесків учасників комунікації, намагання вирішення розходжень у думках та збагачення на цій основі картини світу всіх учасників діалогу [3, с. 318; 6, с. 24-26]. Готовність особи до діалогу передбачає його прийняття як особливої ситуації спілкування, що вимагає адекватної поведінки, дотримання правил його ведення, утримання у свідомості мети діалогу, не виявляючи редуцію до з'ясування особистих пріоритетів та амбіцій [10, с. 122]. Кожний акт такої особистісно орієнтованої діалогічної взаємодії несе в собі *естетично-емоційний* заряд, оскільки саме в затвердженні духовно-особистісного потенціалу індивіда, породження та розвитку позитивних *емоцій* полягає функція *естетичного* [3]. До естетичних та емоційних аспектів діалогічного мовлення належить орієнтація на цілісну особистість, стимулювання суб'єктності, *Я-позиції* особи як рівноправного партнера, створення ситуації творчості, яка спонукає до засвоєння та реалізації життєвих цінностей, до сприйняття культури поведінки в її естетичній цілісності [15, с. 159]. Відтак, емоційно-естетична спрямованість діалогу, зняття меркантильної «зацікавленості» в партнерові створює можливість спілкування на рівні духовних сенсів [10, с. 123].

Ю. В. Рождественський встановлює чотири закони, притаманні ідеальним діалогам: 1) *Закон часу* – нескінченне продовження діалогу в одному його жанрі знищує інформаційну цінність мовлення (та навпаки); 2) *Закон аудиторії* – безкінечне розширення аудиторії в одному діалогічному жанрі знищує його інформаційну цінність (та навпаки); 3) *Закон компетентності аудиторії* – недостатній рівень знань учасниками діалогу теми комунікації знищує інформаційну цінність мовлення (та навпаки); 4) *Закон доречності* – організація діалогу за місцем, часом та комунікантами, яка не враховує зацікавленості учасників у предметі спілкування, знищує інформаційну цінність мовлення (та навпаки) [12, с. 315-316]. Встановлені закони виявляють таке: для здійснення впливу на індивідуального чи групового адресата будь-який дискурс повинен будуватися з опорою на ціннісні інтереси його реципієнтів із обов'язковим врахуванням конситуації комунікації, усвідомлення існуючої різниці в статусно-рольових ознаках один одного, компетентності в темі, яка презентується, а також періодично інформаційно поновлюється, поетапно реалізуючи новизну повідомлення для активації ситуативного інтересу, регуляція якого можлива та необхідна за умови переключення до різних жанрових регістрів. Така комплексна діяльність передбачає виконання закону *залежності ефективності спілкування від комунікативних зусиль*: чим більше комунікативних зусиль докладає адресант, тим вища ефективність його мовленнєвого впливу [4, с. 38]. Однак, ми повністю погоджуємося з думкою про те, що якість діалогу визначається його інтенсивністю [12, с. 278], тобто найменшою кількістю реплік потрібних для його ефективного завершення.

Відтак, стверджуємо, що соціально-біологічні механізми породження діалогу як життєво необхідної форми взаємодії визначаються самою сутністю людини як *Homo sapiens* або *Homo communicativus*, яка виявляється, перш за все, у таких аспектах як *Homo socius*, *Homo excentricus* та *Homo loquens*. Діалогічна комунікація виступає як соціально значущий різновид людського буття, як цілеспрямована міжособистісна мовленнєва діяльність, яка розглядається в сукупності лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників її організації та динаміки функціонування. *Перспективу* подальших досліджень бачимо у протиставленні гармонійного, консентивного типу організації діалогу комунікації конфронтативній, з диссентивною структурою.

Література:

1. Аристова Н. С. Социальный статус коммуникантов и его отражение в речи / Н. С. Аристова // Язык в современных общественных структурах : Мат-лы междунар. науч. конф. (Нижегород, 21-22 апреля 2005 г.). – С. 52–55.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
3. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других науках / Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин // Сост. С. Г. Бочаров. – М. : Искусство, 1979. – С. 281–308.
4. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
5. Богданов В. В. Лингвистическая прагматика и ее прикладные аспекты / В. В. Богданов // Л. В. Бондарко, Л. А. Вербицкая и др. – Прикладное языкознание. – СПб. : Изд-во С-Петербур. ун-та, 1996. – С. 268–275.
6. Братченко С. Л., Леонтьев Д. А. Диалог // Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия / С. Л. Братченко, Д. А. Леонтьев. – 2007. – № 2 (11). – С. 23–28.
7. Бубер М. Я и Ты [Электронный ресурс] / М. Бубер. – Режим доступу : <http://www.psylib.org.ua/books/buber01/index.htm>.
8. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. – М. : «Прогресс», 1988. – 637 с.
9. Григорьева В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты / В. С. Григорьева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.

10. Зуєнко Н. О. Діалогова сутність особистісно орієнтованої парадигми освіти / Н. О. Зуєнко // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2009. – Вип. 39. – С. 120–125.
11. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Изд-во «Наука», 1984. – 439 с.
12. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М. : Флинта; Наука, 2006. – 512 с.
13. Федорів Я. Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлювань-невдоволень (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського мовлення : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Я.Р. Федорів. – Київ, 2000. – 18 с.
- Федорова Л. Л. Грамматика диалога: основные категории [Электронный ресурс] / Л. Л. Федорова. – Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/Archive/2005/Fedorova%20L/FedorovaL.pdf>.
14. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход / Н. И. Формановская. – М. : Изд-во «Русский язык», 2002. – 216 с.

УДК : 811.112.2:340'396.1

Л. С. Івашкевич,

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», м. Київ

ЗАСОБИ ВКАЗІВКИ НА СТАТЬ В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ЮРИДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто спектр мовних засобів, що забезпечують в сучасному німецькому юридичному мовленні вказівку на стать особи, порівняно представленість цих засобів в юридичній підмові української мови та зроблено висновок щодо того, якою мірою процеси фемінізації, характерні для громадського мовлення сучасної Німеччини, впливають на офіційне правове мовлення.

Ключові слова: засоби вказівки на стать, мовна візуалізація жінки, юридичне мовлення, політкоректність, гендерна коректність.

THE MEANS OF THE GENDER DESIGNATION IN THE MODERN GERMAN LEGAL TEXT

The article deals with the analysis of the means of speech that provide the gender designation in the modern German legal texts. Besides, the analogical means of the Ukrainian language are discussed. The conclusion is drawn, how do the processes of the feminization of the public language in Germany influence the legal language.

With the goal to find out the means of gender designation, 17 issues of the German Federal Law Gazette were analysed. The investigation showed that the most frequent among such means are traditional masculine forms that automatically began to designate women since their role in the social life has grown. Another type of means that help to deal with sex are the gender-neutral word «eine Person», gender-indifferent plural forms, and double forms, in which both a masculine and a feminine word are named. Only the last type is provides explicit sex designation while all the rest at most neutralize the gender factor. This, as well as the fact, that the widely spread «inner-I» was not discovered while analysing the material, gives us a reason to assume, that legal discourse has not changed a lot under the influence of the feministic processes that are typical for the modern German.

Key words: means of gender designation, gender correctness, political correctness, legal text.

СРЕДСТВА УКАЗАНИЯ НА ГЕНДЕР В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЮРИДИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена рассмотрению спектра языковых средств, которые обеспечивают в современном немецком юридическом дискурсе указание на пол лица. Проведено сравнение с аналогичными средствами украинского языка и сделан вывод о том, в какой мере процессы феминизации, характерные для современного общественного дискурса Германии, влияют на официальную письменную правовую речь.

Ключевые слова: средства выражения гендера, языковая визуализация женщины, юридический дискурс, политкорректность, гендерная корректность.

Великого значення у сьогоднішньому суспільстві набуває так звана «політкоректність», яка останніми роками розгортається не лише у формі власне політичної терпимості, а й у формі особливого підходу до опису тих чи інших гострих соціальних явищ [2]. Серед них одне із чільних місць займає гендерне питання, яке у мовній площині є дуже актуальним, адже більшість мов західної культури дуже довгий час формувались у ситуації патріархату, і, відповідно, виробили засоби для позначення суб'єктів суспільної діяльності у формі лексем чоловічого роду [1].

Німецька мова традиційно належить до таких «патріархальних» мов, у яких історично суб'єктом виступали лексеми чоловічого роду. З тих пір як жінки почали брати участь у суспільному житті, ці форми почали імпліцитно позначати і жіночий рід. Однак, феміністичний рух не задовільняється такою «прихованою» вказівкою, а процеси фемінізації німецького мовлення зумовлюють появу нових форм та засобів для підкресленої візуалізації жінки. У неформальному мовленні широкого поширення набуло, зокрема, орфографічне нововведення – так звана «внутрішня І», яка включає жінку до позначення особи: *LeserIn, KundIn, BesucherIn* та ін. Також з'явилися такі лексичні одиниці як *jeFraud* замість *jemand*, *nieFraud* замість *niemand*, можна зустріти і заміну лексемою *frau* неозначеного займенника *man – frau sagt, dass...* [5, с. 47]. Феміністична критика мови та феміністичні мовні нововведення стали вже предметом спеціальних мовознавчих праць, серед яких варто виділити монографію Інгрід Замель «Feministische Sprachwissenschaft» [6], де питання жінки у мові розглядається системно та глибоко.

У зв'язку з цим постає питання, наскільки такі феміністичні новотвори впливають на інституційне та офіційне мовлення. Те, що такий вплив має місце, проілюструємо на двох прикладах:

1) у своїх останніх привітальних промовах на честь Нового року канцлер Німеччини Ангела Меркель вживала такі форми як «*Mitbürgerinnen*», «*Soldatinnen*», «*Polizistinnen*» та ін.

2) на офіційній Інтернет-сторінці Гете-інституту в Україні знаходимо велику кількість форм з так званою «внутрішньою І»: *hochmotivierte LehrerInnen, deutschsprachige AutorInnen, DichterInnen und ÜbersetzerInnen* та ін.

Такі мовні факти свідчать про те, що громадське мовлення Німеччини є досить чутливим до феміністичних тенденцій у мові. Це логічно, адже саме громадське мовлення більшою мірою, ніж побутове чи приватне, відображує суспільну активність жінки. Однак, чи впливають такі нововведення у громадському мовленні на офіційне мовлення вищого рівня – юридично-правову сферу, яка повинна відповідати критеріям логічності та лаконічності, з одного боку, та сприяти рівноправ'ю у суспільстві, з іншого? Труднощі ж використання форм експліцитної візуалізації жінки полягають у тому, що в багатьох ситуаціях граматичні аспекти їх вжитку є нерегламентованими, багато з таких форм не входять до літера-